

Clara Klaverwijden is humanisticus, afgestudeerd in de variant geestelijke begeleiding aan de Universiteit voor Humanistiek.

Abstract: Voor onderzoek naar emancipatie en empowerment kunnen we bij onze feministische collega's terecht. Zij wijzen vanuit een rijke theoretische en kritische traditie - ondersteund door een schat aan praktijkervaring - op de noodzaak van onderzoek vanuit een diversiteitsperspectief, dat ook voor de humanistiek relevant is en interessante openingen biedt voor vernieuwing.

Clara Klaverwijden

Wat kan humanistiek van feminisme leren?

Gluren bij de burens

1. Inleiding. Humanistiek en Feminisme: hetzelfde streven?

Humanistiek is een wetenschappelijke beroepsopleiding die zich zowel vanuit een praktische als theoretische oriëntatie richt op zingeving en humanisering (CvB, 2007). Stoelend op humanistische tradities (zoals verlichtingsdenken, kritische theorie) en humanistische waarden bestudeert zij vanuit multidisciplinair perspectief (filosofie, psychologie, sociologie, religie- en cultuurwetenschappen, wetenschapstheorie en methodologie) het menselijk bestaan. Zij onderscheidt zich van Sociale Wetenschappen door vanuit levensbeschouwelijk perspectief en humanistische normativiteit te zoeken naar oplossingen voor problemen en vraagstukken waar mensen in hun privéleven (micro-), binnen maatschappelijke organisaties (meso-) en in breder verband in de samenleving (macroniveau) voor komen te staan. Zij streeft hierbij naar een samenleving waarin vrijheid, gerechtigheid, verdraagzaamheid, eerbied voor de menselijke waardigheid en medemenselijkheid centraal staan.

Dit valt samen met emancipatie, opgevat als de bevrijding van wettelijke, sociale, politieke, morele of intellectuele beperkingen, de toekenning van gelijke rechten, gelijkstelling voor de wet en het streven naar gelijkgerechtigheid (<http://home.tiscali.nl/csnel/jz/gender.html>).

In een geëmancipeerde samenleving staan vrijheid, gelijkheid en gelijke kansen centraal, waarbij nadruk ligt op volwaardig burgerschap van ieder mens, die deel uitmaakt van die samenleving. Dit haakt aan bij het humanistisch streven naar een samenleving waarin er (o.a.) sprake is van zelfstandigheid, gelijkgerechtigheid en eerlijke maatschappelijke verhoudingen met gelijkwaardige kansen op 'kwaliteit van leven'.

2. Feminisme en verschuivende waarden

Feminisme kent verschillende bewegingen met een verscheidenheid aan doelstellingen en theoretische uitgangspunten, die met name beïnvloed zijn door de kritische traditie. Onder invloed van historische, sociaal-culturele veranderingen en voortschrijdend

wetenschappelijke inzichten (kritische traditie en poststructuralisme) van de afgelopen decennia, zien we dat de invulling, reikwijdte en betekenisinhoud van emancipatie en haar praktische toepassing veranderen en aan diepte winnen. Onderliggende waarden verschuiven respectievelijk mee van een gerichtheid op autonomie en gelijkheid, naar verbondenheid en zorg richting het openhouden van differentie en tegenstrijdigheden. Ik bespreek drie feministische stromingen of 'golven' die in Nederland hebben plaatsgevonden.

2.1 'Politiek' feminisme: strijd voor gelijkheid, autonomie & rechtvaardigheid

Eind negentiende eeuw vindt de eerste feministische golf plaats: vrouwen eisen vrouwenkiesrecht (de verwerving van politieke invloed) en wettelijke gelijkheid. Gevoed door het idee van maakbaarheid claimen feministen de vrijheid om te kunnen zijn (worden) wie en wat zij willen.

Tijdens de tweede feministische golf in de jaren zeventig is dit ideaal nog van kracht. Het feministische (kritische) verzet tegen paternaliserende gezondheidszorg en hulpverlening groeit. Klachten en gezondheidsproblemen van vrouwen worden hier niet alleen niet serieus genomen, zij worden ook hergeformuleerd tot wat binnen de diagnostische kaders past. Deze kaders worden expliciet bekritiseerd: gebaseerd op empirisch onderzoek naar het witte, mannelijke, en jonge ideaal sluiten ze onvoldoende aan bij behoeften en noden van andere categorieën mensen. In de probleembehandeling is er sprake van een reductie tot ofwel medische klachten die uitsluitend medicamenteus worden behandeld, ofwel een toeschrijven aan persoonlijke psychologische factoren, waardoor zij onterecht worden geïndividualiseerd en geproblematiseerd. Er is geen aandacht voor de sociale omstandigheden waarbinnen deze problemen en klachten zich voordoen en waar oorzaken kunnen worden gevonden (Jacobs, 2001).

Steunend op sociaal- en cognitieve leertheorieën zoeken liberale feministen het gebrek aan autonomie van vrouwen in hun opvoeding, de aangeleerde vrouwenrollen en bijbehorende gedragspatronen. Radiale feministen zoeken de

oorzaak voor sociale ongelijkheid in ongelijke machtsverhoudingen tussen de seksen, die zich in instituties manifesteert. Deze fungeren als instrument van aanpassing en bestendigen bestaande sociale verhoudingen. Deze maatschappijkritiek is karakteristiek voor de kritische traditie. Het politiserende (liberale) karakter van deze beweging beïnvloedt de zich ontwikkelende feministische hulpverlening (FHV). Feministen strijden tegen maatschappelijke achterstelling van vrouwen en eisen (radicale) gelijkheid op alle terreinen in de samenleving.

Feministische initiatieven (blijf-van-mijn-lijfhuizen, abortuscomité, e.d.) bieden steun en voeren van actie gericht op het doorvoeren van maatschappelijke veranderingen. FHV richt zich op het verwerven van autonomie, opgevat als persoonlijke eigenschap die binnen een machtsvrije setting kan worden ontwikkeld. Emancipatie houdt hier in: het afleren van stereotype gedragingen en rollenpatronen, het ontwikkelen van autonomie en aanleren van assertiviteit, ten einde meer zelfvertrouwen en een grotere zeggenschap over het eigen leven te verwerven. Echter, in de praatgroepen wordt (pijnlijk) duidelijk dat vrouwenspecifieke gedragspatronen, attitudes en gevoelens evenals klachten en problemen hardnekkig zijn, ondanks de bewuste wens vrij en onafhankelijk te worden (Ibid., 27). Het idee van maakbaarheid gaat onderuit. De gangbare autonomieopvatting van persoonlijke handelingsincompetentie verandert naar autonomie die binnen een bepaalde sociale, materiële, individuele en sociaal-culturele context wordt gesitueerd en daardoor wordt gedetermineerd. De oorzaak voor onveranderde klachten en problemen moet nu worden gevonden in denk-, voel-, en handelingspatronen, die zijn ingesleten door socialisatieprocessen. Deze socialisatieprocessen worden in het cultuurkritisch feminisme verder geanalyseerd en bekritiseerd.

2.2 Cultuurkritisch feminisme: herwaardering voor zorg & verbondenheid

De cultuurkritische stroming ziet psychische en morele ongelijkheid als probleem. Mannen zouden op autonomie georiënteerd zijn en vrouwen op

relaties en verbondenheid. Dit feminisme levert kritiek op de pathologisering en onderwaardering van het 'vrouwelijke' in de gangbare 'mannelijke' ontwikkelingstheorieën. Bij de articulatie van sekseverschillen (Van Mens-Verhulst, 2007b) worden mannen en vrouwen op grond van overeenkomsten en verschillen ingedeeld. Anatomische kenmerken bepalen de betekenissen van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Deze biologische categorisering en traditionele betekenisverleningen determineren de maatschappelijke posities, waarbij mannelijke posities (openbare sfeer, productieve taken) wat betreft status hoger worden gewaardeerd dan vrouwelijke posities (privésfeer, reproductieve taken).

Deze analyse verwijst naar structuralistische theorie van Durkheim, waarin de sociale werkelijkheid op basis van structuren wordt gevormd en differentie wordt aangebracht. Het dominante mannelijke perspectief kan worden bekritiseerd als eenzijdig. Er dient een rivaliserend, completer perspectief op de werkelijkheid te worden geboden.

Cultuurkritisch feminisme ontwikkelt de zelf-in-relatie' theorie waarin vrouwelijke ontwikkeling met een grote(re) behoefte aan zorg en verbondenheid niet als problematisch - want belemmerend voor zelfbeschikking - wordt beschouwd, maar als gelijkwaardige kwaliteit(en) voor de opbouw en bestendiging van een samenleving. In deze visie ontstaan er problemen voor vrouwen bij het uitblijven van ervaringen van connectie in interpersoonlijke relaties en sociaal-culturele contexten, waardoor hun zelfontwikkeling wordt belemmerd. Aan deze disconnectie ligt het dominante mannelijke cultuurperspectief ten grondslag. Het bevorderen van emancipatie naar mannelijke maatstaven is niet toereikend: dat frustriert vrouwelijke krachten op relationeel gebied. 'Beter is het om te streven naar relationele differentiatie, waarin vrouwen connectie niet inwisselen voor autonomie, maar waarin zij leren affiliatie en separatieprocessen te combineren (Van Mens-Verhulst, 1992, p.190)'.

Onder invloed van de kritische traditie ontstaat een verscheidenheid in feministisch hulpaanbod, doelstellingen en theoretische visies. Begeleidsters

werken bijvoorbeeld vanuit de Gestalt (vrouwen zijn meer dan de som der delen/ totaaltherapie), de bio-energetica (mens is een biologisch wezen), humanistische therapie en creatieve therapie. Karakteristiek voor FHV is de eclectische werkwijze van methoden, die met expliciet medeweten en instemming van de cliënten wordt toegepast. De benadering is sterk normatief geladen: de gelijkheid van vrouwen wordt benadrukt door de symmetrische hulpverleningsrelatie waarbinnen gewerkt wordt aan de problematiek.

Tijdens cultuurkritisch feminisme hebben verschillende FHV-initiatieven hun emancipatoire gerichtheid gemeenschappelijk. Waar politiek feminisme emancipatie zag als de claim op gelijkheid met mannen, legt cultuurkritisch feminisme focus op de herwaardering voor 'het vrouwelijke', ten einde de positie van vrouwen positief te beïnvloeden en versterken.

2.3 Postmodern feminisme: openhouden van diversiteit & tegenstrijdigheden

De derde feministische golf komt op met het postmodernisme. Tijdens dit feminisme groeit het besef dat er verschillen in leefwereld, waarden, idealen en uitgangspunten schuilgaan achter de denk- en handelingskaders van de schijnbaar homogene groep 'wij-vrouwen'. De nadruk op solidariteit past niet meer. Ondermeer zwarte en lesbische feministen uiten kritiek op het witte karakter van vrouwenstudies (Wekker & Lutz, 2001; Wekker, 2002) die onderlinge verschillen veronachtzamen. Door deze te negeren wordt met name de groep zwarte-, migrante-, en vluchtelingenvrouwen (zmv) verder gemarginaliseerd. Feministische theoretici raken doordrongen van eenzijdig gefundeerde theoretische kaders die geen recht doen aan de complexiteit en dynamiek van de (vrouwelijke) werkelijkheid.

Postmoderne feministen staan zowel sceptisch tegenover het gelijkheids-denken als het verschillendenken: zij richten zich op diversiteit. Een smalle opvatting reduceert diversiteit tot etniciteit, een beperkte opvatting ziet includeert naast etniciteit sekse/gender. Een brede (interplexe) opvatting

omvat ook bio-psychosociale en culturele overeenkomsten en verschillen als leeftijd, klasse, en seksuele oriëntatie (Van Mens-Verhulst, 2001; 2003). Het begrip diversiteit wint aan theoretische diepgang binnen de intersectionaliteitstheorie (Wekker & Lutz, 2001) voor analyse van de relatie tussen het complex aan factoren die ten grondslag liggen aan ongelijkheid of onderdrukking van groepen mensen. Hierin wordt de brede opvatting van diversiteit gehanteerd. Mensen kennen elkaar namelijk niet alleen op grond van sekse en etniciteit een sociale positie toe, maar leeftijd, seksuele voorkeur, religie, nationaliteit en gezondheid zijn ook sociale ordeningsprincipes (structuren), die gepaard gaan met sociale ongelijkheid. Er is geen sprake van een hiërarchische (platte) opvatting van deze verschillen: ze zijn gelijktijdig werkzaam in een mensenleven en bepalen de positie die iemand heeft binnen de sociaal-culturele context waarin hij zich begeeft. Dit bepaalt de persoonlijke identiteit, iemands positie in het openbare leven en de betekenissen en verwachtingen die aan die positie worden gegeven en levert dus structureel voor- of nadelen op (Botman et al, 2001).

Deze posities zijn niet neutraal: zij vallen uiteen in ongelijkwaardige dichotomieën zoals man/vrouw, autochtoon/allochtoon. Kenmerkend voor deze tweedelingen is het machtsverschil: de ene term is het vanzelfsprekende, de norm, terwijl de andere term de uitzondering vormt, waaraan de eerste betekenis ontleent. Omdat die verschillen niet machtsneutraal zijn, impliceert ieder kruispunt ook een bepaalde machtspositie, waarop een persoon maar tot op zekere hoogte invloed op kan uitoefenen. Hieruit blijkt dat macht niet altijd een (mannelijke) eigenaar heeft, maar ook kan worden gezocht in structuren. Vrouwen lijden dus niet alleen onder direct psychisch en fysiek geweld van mannen, maar ook door culturele uitsluiting, sociale marginalisering en economische uitbuiting en gebrek aan respect ten gevolge van taaldominantie en expertise. Hier zien we de theoretische invloed van het structuralisme (Foucault).

Mensen kunnen worden beschouwd als 'kruispunten van verschil, waarin men tegelijkertijd in de ene en de andere categorie kan vallen. Er is geen sprake van 'platte' diversiteit (of-of), maar van gelaagde kruispunten (en-en): iemand is

bijvoorbeeld niet of jong of oud, maar én jong, én vrouw én lesbisch én chinees. Hier volgt uit dat onderdrukking in het ene domein kan samengaan met privilegering elders. Macht is overal aanwezig, maar niet op dezelfde wijze en in dezelfde gradatie (Van Mens-Verhulst, 2007). Ook zijn die kruispunten dynamisch: de wijze waarop de differentielijnen verweven zijn, kan verschuiven - ook binnen de individuele levensloop. Een vrouw kan bijvoorbeeld op latere leeftijd haar homoseksuele geaardheid ontdekken, of een man kan in de bloei van zijn leven gehandicapt raken.

De identiteit van 'vrouwen' is niet eenduidig en stabiel, maar gelaagd en in beweging, en wordt actief door het individu geconstrueerd. Volgens Van Mens-Verhulst (2001) moet dit actorschapsperspectief kritisch worden toegepast: veronderstelde handelingsmogelijkheden en competenties van actoren moeten worden onderzocht, gelet op sociaal-culturele context die deze competenties en mogelijkheden in heden en verleden (heeft) beïnvloed(t). Haar stellingname stoelt op de kritische en poststructuralistische traditie. Zij is kritisch: zij erkent de historische setting waarbinnen culturele- en sociale constructen ontstaan. Het individu is gesitueerd in een specifieke sociale/culturele context en de identiteit wordt geconstitueerd door maatschappelijke praktijken en de culturele betekenisystemen waarin mensen zich begeven. Hierbij is zowel sprake van inperking als van het aanreiken van mogelijkheden voor identiteitsvorming. De terugbrenging van het actorschap - de zelfconstructie - binnen socio- en culturele structuren rust op een poststructuralistisch theoretisch fundament, waar Van Mens-Verhulst zich wel kritisch toe blijft verhouden.

Nu het vrouwelijk subject als complex en dynamisch moet worden opgevat, is er dientengevolge geen eenduidig verklaringsmodel meer voor problemen en klachten: ze kunnen door een complex geheel van factoren ontstaan. FHV zoekt oorzaken voor problemen van vrouwen in hun ondernomen pogingen om innerlijke conflicten op te lossen, alsmede in strategieën die vrouwen ontwikkelen om zich te verhouden tot gebeurtenissen in hun leven, en tot de vaak tegenstrijdige eisen, normen en opvattingen die de

omgeving of maatschappij hen oplegt. Postmoderne FVH zet in op begeleiding bij de omgang met deze tegenstrijdigheden en conflicten, evenals verruiming van de mogelijkheden voor zelfconstructie (Jacobs, 2001).

Met de nadruk op diversiteit verbreedt postmodern feminisme de aandacht voor achterstelling van vrouwen met andere gemarginaliseerde groepen als homoseksuelen, en zwarten-, migranten- en vluchtelingen (zmv). De intersectionele theorie opent hierbij nieuwe perspectieven op de relatie tussen sociale ongelijkheid, persoonlijk functioneren, gezondheid en ziekte, en biedt aanknopingspunten voor het zoeken naar verschillen en overeenkomsten, die bondgenootschappen mogelijk maken om machtsstructuren tegenwicht te bieden en tegenstructuren te formeren. Naast de zojuist beschreven structuralistische elementen, zien we kritische invloed door de inclusie van de machtsdimensie en de neiging de werkelijkheid niet alleen te willen verklaren en beschrijven, maar haar ook te veranderen. Echter, de toepassing van deze theorie in onderzoek en praktijk van de gezondheidszorg behoeft nadere verkenning en doordenking (<http://www.vanmens.info/verhulst/diversiteit>).

3. Feministische hulpverlening en empirische evidentie

Kijken we naar empirische evidentie voor feministische hulpverlening, dan constateert Van Mens-Verhulst (2001) een gebrek aan bruikbaar empirisch onderzoek voor een onderbouwing van hulpverlening vanuit een diversiteitsperspectief. Empirisch onderzoek is ontoereikend, omdat binnen 'mainstream research' verschillen en overeenkomsten zelden als gelaagd, continu en dynamisch in beeld worden gebracht. Kennishiaten breiden zich uit omtrent de wijze waarop machtsverhoudingen, ziekte en gezondheid elkaar wederzijds beïnvloeden. Tevens stuit zij in empirisch onderzoek op methodologische tekortkomingen (onterechte reductie van complexiteit en dynamiek en machtsnaïviteit) die nopen tot een kritisch gebruik van kennisbestanden binnen de gezondheidszorg en hulpverlening.

Van Mens-Verhulst (2001) stelt een bottom-up strategie voor met kwalitatieve benadering van dynamische complexiteit waarin het actorperspectief een plek heeft.

Startpunt is het in kaart brengen van allerlei soorten kruispunten, waarbij men aspecten beschrijft die intern zowel homogeen als heterogeen zijn, en tracht deze te verklaren ten einde de determinerende factoren te kunnen bepalen op grond waarvan men interventie wil/kan inzetten. Uitkomsten kunnen worden vergeleken met parallelstudies onder andere kruispunten, op basis waarvan conclusies over de reikwijdte van de informatie met betrekking tot een groep (kruispunt) kan worden getrokken. Universaliteit is hier geen uitgangspunt maar dient bewezen te worden. In bepaling van de groep laat men zich leiden door praktijkervaring, cijfers of een combinatie hiervan.

Een kwalitatieve aanpak voor dataverzameling- en analyse biedt betere mogelijkheden voor het articuleren van de eigen (niet bij voorbaat geobjectiverde) ervaringen en belangen van cliënten en het opsporen van vermoede heterogeniteit, het zichtbaar maken van ambivalenties, tussenposities, contradicties (schijnbaar of reëel) en parallelle ontwikkelingen. Voorwaarde voor kwalitatieve benadering is een open, reflexieve houding van de onderzoeker (permanent zelfonderzoek naar eigen motieven, eigen biopsychosociale en culturele positionering en eigen vooronderstellingen over de onderzoeksparticipanten). Tevens dient de onderzoeker oog te hebben voor dynamiek en complexiteit, waarbij gebruik moet worden gemaakt van technieken en onderzoeksmethoden die beide aspecten verhelderen. Daarnaast moet ook de machtsdynamiek worden geëxpliciteerd die werkzaam is in het onderzoek.

Uitgaande van diversiteit impliceert dat een (kritische benadering van het) actorperspectief: in vraagstelling en analyse worden betrokkenen behandeld als handelende subjecten met macht en kracht tot betekenisgeving aan en beïnvloeding van hun leven en omgeving. Narratieve biografische methode is een manier om hierin inzicht te verwerven. Voor analyse van de culturele context stelt Van Mens-Verhulst vertooganalyse voor; bij

beide onderzoeksmethoden dient de onderzoeker de eigen houding en mentale activiteiten te verantwoorden. Anders dan bij positivistisch onderzoek betekent objectiviteit hier niet uitsluiting van de subjectiviteit van de onderzoeker, maar een bereflecteerde, intelligente, positieve aanwending van de subjectiviteit (Maso & Smaling, 1998). Generalisatie kan volgens verschillende wegen: inductief, analoog en/of communicatief (Smaling, 2000).

Hoewel Van Mens-Verhulst met haar nadruk op sociale transformatie en emancipatie duidelijk in de kritische traditie staat, lukt het haar in haar methodologische voorstel niet geheel los te komen van een positivistische empirische context waartoe zij zich in haar kritische benadering verhoudt. Het lijkt erop dat zij voorstelt een database van kennis vanuit het diversiteitsperspectief aan te leggen (dus toch dat luchtkasteel wat we kunnen bouwen?), waarbij het idee 'de werkelijkheid te kunnen kennen' niet verlaten wordt. Het hierachter schuilgaande epistemologische uitgangspunt wordt vermeden.

Met haar combinatievoorstel van kwalitatief en kwantitatief onderzoek, empirisch analytische inslag en nadruk op zelfreflexiviteit wat betreft eigen normativiteit staat zij met beide benen in de kritische traditie. Haar nadruk op het actorschap (2001, p. 6) laat invloeden toe vanuit de (post)structuralistische traditie. Haar poging om het kruispuntdenken binnen kwalitatief onderzoek te operationaliseren is naar mijn mening een stap in de richting van kwalitatieve kennis, die zowel de gelaagdheid, de dynamiek en de complexiteit van de werkelijkheid recht doet. Het dient nadere verkenning om te kunnen onderzoeken of deze benadering inderdaad passend is voor Humanistiek onderzoek naar empowerment.

4. Implicaties voor humanistiek onderzoek naar empowerment

Karakteristieke eigenschappen uit de FHV, namelijk het politiserende en expliciet normatieve karakter, de sensitiviteit voor macht en gender en de erkenning van vrouwen in hun kwetsbaarheid en het aanspreken van hun vermogens, kracht en verlangens worden samengenomen in het begrip

empowerment. Dit staat voor een zowel persoonlijk als collectief sterk worden. Voor de cliënt betekent dit bewustwording van feitelijke en eventueel geïnternaliseerde onderdrukking; oefenen in onderhandelen en andere sociale vaardigheden; leren op de eigen gevoelens te vertrouwen, zelf beslissingen te nemen en waar nodig tot sociale actie over te gaan om zo greep te krijgen op het eigen bestaan (Van Mens-Verhulst, 1996).

In de uitgebreide literatuur van zorg en welzijn wordt een politiserende benadering van problemen en klachten van mensen, en de aandacht voor machtsprocessen en machtsverschillen in werkrelatie en methoden het centrale kenmerk van empowerment-benadering genoemd. Hiertoe behoort het uitgaan van de eigen vermogens en vaardigheden van mensen om zelf gewenste veranderingen in hun persoonlijke leven en omstandigheden aan te brengen (Jacobs, 2001, 46). Volgens Jacobs (2001) geeft empowerment de kern van FHV weer 'vanwege de centrale plek die macht in deze praktijk inneemt, het positieve en krachtige beeld van vrouwen dat feministische hulpverlening uitdraagt en de traditie die zij heeft in zelfhulp, waarin vrouwen op eigen kracht hun hulp ter hand nemen (p. 47).'

De kruispuntbenadering biedt naar mijn idee aanknopingspunten voor humanistiek onderzoek naar empowerment. Met behulp van het kruispuntdenken krijgen we geminoriseerde groepen evenals de factoren die hierin een rol spelen in beeld. Door nadruk op het actorschap komen betrokkenen zelf in beeld. Zorgvuldige verwerving van data vanuit het diversiteitsperspectief levert een schat aan informatie op, die kan worden gebruikt voor de vraag richting verbetering van de sociale positie.

De vraag dient zich aan hoe en met welke interventies de positie van deze groepen kan worden verbeterd: empowerment komt in beeld. Interventies gericht op empowerment sturen de kennisvraag (constructivistisch standpunt), waarmee het klassieke interventiedilemma van beheersing en emancipatie wordt opgeroepen. Het gevaar ligt immers op de loer dat we onze eigen westerse normen opleggen aan anderen onder het mom van empowerment. Hier komt onze eigen normativiteit

in beeld. Is het mogelijk om aan kritische bewustwording te werken zonder de eigen visie van 'goed' en 'slecht' op te leggen of juist te moeten negeren? Hierop bestaat geen eenduidig antwoord. Het gaat erom dat de normativiteit onderwerp van discussie is tussen de verschillende belanghebbenden. Het lijkt mij aardig om machtssensitief in deze discussie te staan.

In de zoektocht naar handvatten gericht op emancipatie en empowerment, dient het 'frame' dat wil zeggen theoretische en normatieve uitgangspunten voor het uit te voeren onderzoek en/of de interventie degelijk te worden bevestigd. Hier is een meervoudig kritische insteek (uit kritische interventiestudies) passend wat betreft de intentie van de interventie in relatie tot het beoogde resultaat. In onderzoek kan sprake zijn van emancipatie op papier, maar in de praktijk een gerichtheid hebben op normalisatie. De inzet kan oprecht zijn, maar in de praktijk tot andere resultaten leiden. Een kritische houding 'te denken wat we doen' is hier terecht. De wetenschapper kan er niet zomaar vanuit gaan dat empowerment 'goed' is, en 'goed in elkaar steekt'. Wordt het beoogde resultaat wel bereikt? Het gaat bij uitstek niet alleen om het ontwikkelen van instrumentele kennis, maar ook om als lerende professional te reflecteren, eigen interventies te onderwerpen aan zelfreflectie en zelfkritiek, ook wat betreft achterliggende frames.

Een lastigheid bij werken aan empowerment is dat sociale interventies gericht op tegengaan van de achterstelling vaak buiten de direct betrokkenen om pogen de problemen op micro-, meso-, en macro-niveau op te lossen. Er is eerder sprake van paternalisme in plaats van emancipatie: de onderzoeker schrijft voor wat er moet gebeuren, en van participatie is geen sprake (Van Houten, 2008; Jacobs, 2005). Volgens Jacobs (2005) maakt empowerment deel uit van een nieuw en kritisch paradigma waarin de hiërarchische (top-down) relaties tussen professionals en 'doelgroepen' worden ingeruild voor participatieve en dialogische benaderingen. Het gaat het in het nieuwe paradigma niet alleen om toerusting van personen, maar ook om toerusting van de omgeving door belangenbehartiging en sociale actie gericht op beïnvloeding van het beleid en praktijk. Echter, het

ideaal van zuivere participatieve bottom-up benadering is volgens haar niet realistisch; er komen altijd professionals aan te pas, die werken in de spanningsvelden tussen bottom-up en top-down krachten. Dit bemoeilijkt het werken aan empowerment: opgelegd 'van bovenaf' is immers geen empowerment. De rol van professionals in dit krachtenveld van empowerment dient echter nader doordacht en ontwikkeld te worden. Jacobs (2005) pleit voor een 'realistische' (pragmatische) benadering waarin bestaande verschillen, spanningen en botsingen als vertrekpunt worden genomen en een uitdaging vormen om creatieve manieren te ontwikkelen om participatie en empowerment in de praktijk te brengen.

5. Wat kan humanistiek van feminisme leren?

Een kracht binnen de feministische theorie en praxis is het hanteren van een open, flexibele normativiteit, die achter het verzet tegen achterstelling en geweld jegens mensen schuilgaat. Aanpassing van 'de zaak' op grond van nieuwe theoretische inzichten en veranderende werkelijkheid lijkt een onderliggende reden voor het feministische succes, met name gender- en diversiteitstudies. De afstand tussen de theorie en praktijk wordt hierbij niet altijd gemakkelijk overbrugd: theorievorming als intersectionaliteit loopt door haar abstractieniveau en hoge sofisticatiegraad soms ver vooruit op te ontwikkelen methodologie voor de toepassing ervan. Daarbij dient zij volgens mij los te komen van het empirisch-positivistische paradigma, en te zoeken naar nieuwe of andere methodologische vormen voor verdere uitwerking van en toepassing voor de praktijk. Dit geldt zowel voor feministisch als humanistiek georiënteerd onderzoek.

Zowel Van Mens-Verhulst als Jacobs zoeken naar onderzoeksstrategieën binnen het domein van kwalitatief onderzoek (resp. narratief / participatief) met gebruik van een (zekere) bottom-up strategie. Ook wijzen beiden op een kritische en zelfreflexieve instelling waarbij de eigen normatieve gerichtheid dient te worden onderworpen aan kritisch zelfonderzoek - een instelling die ook humanistici eigen is. Zonder objectiviteit helemaal te willen verlaten, wijst Smaling (2008) op meer

dialogische vormen van intersubjectiviteit in onderzoek. Bijvoorbeeld bij participatieve onderzoeksvormen, waarin onderzochten en belanghebbenden serieus worden genomen als medeonderzoeker (Smaling, 2008). Deze benaderingen sluiten mijns inziens ook aan bij benaderingen binnen het kruispuntdenken.

Welke methodologie dan ook in onderzoek moge worden gehanteerd, dankzij diversiteits- en genderstudies is duidelijk dat humanisteci hierbij voorbij het Verlichtingsideaal van gelijkheid (universalisme) en individuele vrijheid dienen te kijken en in staat zouden moeten zijn het universaliteitsvertoog te relativiseren, omdat dit het

diversiteitsperspectief met daarmee samenhangende verschillen en belangentegenstellingen tussen mannen en vrouwen (en tevens andere groepen, CK) uitsluit (vgl. Jansz, 1997). In het besef dat humanisme en haar waarden niet vast en onveranderlijk zijn, maar juist historisch en cultureel, zou humanistiek het diversiteitsperspectief binnen haar wetenschapsdiscipline te includeren, waarmee een verdieping van inzichten, theorievorming en ontdekking van nieuwe methodologische mogelijkheden toegankelijk wordt.

Literatuur:

Botman, M., N. Jouwe & G. Wekker (2001). *Caleidoscopische Visies: De zwarte, migranten- en vluchtelingen- vrouwenbeweging in Nederland*. Amsterdam: Kit Uitgeverij.

Delanty, G. & P. Strydom (2003). *Philosophies of Social Science: The classic and contemporary readings*. Philadelphia: Open University Press.

Hermans, M. (2002) *Intersectionaliteit: Een uitnodiging tot inclusief denken over gender, etniciteit, discriminatie en beeldvorming*. Den Haag: E-quality.

Houten, D. (2007). Kritische interventiestudies - Essay. In: *Sociale Interventie*. 16(2), p. 35-39.

Jacobs, G. (2001). *De paradox van kracht en kwetsbaarheid. Empowerment in feministische hulpverlening en humanistisch raadswerk*. Proefschrift. Amsterdam: SWP.

Jacobs, G. (2005) Participatie en empowerment in de gezondheidsbevordering. Professionals in de knel tussen ideaal en praktijk? In: *Sociale Interventie*. 2005(4), p. 29-39.

Jansz, U. (1997). Hoe erg is universalisme? Over feminisme, postmodernisme en humanisme. In: *Rekenschap*. 44(3), p. 148-155.

Maso, I., A. Smaling (1998) *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom.

Mens-Verhulst, J. van (1992). *De autonomie voorbij. Over theoretische, morele en praktische grensoverschiuvingen in de vrouwenhulpverlening*.

Mens-Verhulst, J. van (1996). *Vrouwenhulpverlening: diversiteit als een bron van zorg*. Oratie ter aanvaarding van bijzonder hoogleraarschap Feminisme, Humanisme en emancipatievraagstukken aan de Universiteit voor Humanistiek.

Mens-Verhulst, J. van (2001). Feministische hulpverlening en empirische evidentie. Onderzoek vanuit diversiteitsperspectief. In: *Tijdschrift voor Genderstudies*. 4(3), p. 35-47.

Van Mens-Verhulst, J. van (2001b). *Psychosociale zorg voor vrouwen. Over Zingeving, levenskunst en empowerment*. Lezing ter 50-jarig bestaan van De Berkenhof.

Mens-Verhulst, J. van (2003). Diversiteit als sleutel tot vraagsturing en gevarieerde samenleving. Over denkkader, handelingsprincipe en competentie. In: *Sociale Interventie*. 2003(1), p. 25-34.

Mens-Verhulst, J. van (2006). *Werken aan de Hulpverlening: van tweerichtingsverkeer naar kruispuntdenken*. Openbaar college ter gelegenheid van haar afscheid als hoogleraar Vrouwengezondheidszorg. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek, 1 november.

Mens-Verhulst, J. van (2007). Het vals plat van het diversiteitsdenken. In: *Hoe anders mag de ander zijn?* Hostcahier 30. Utrecht: Hogeschool Utrecht, Centrum voor Social Work, De Horst.

Mens-Verhulst, J. van (2007b). *Intersectionaliteit in vijf veronderstellingen*. Zie: http://www.vanmens.info/verhulst/?page_id=9 bekeken op 01-06-2009

Paes, M. (2009). Double actorship in community health work from the perspective of presence and empowerment. In: *Journal of social intervention: Theory and practice*. 18(1), p. 6-22.

Smaling, A. (2000) What kind of dialogue should paradigm-dialogues be? In: *Quality & Quantity*, 34(1), p. 51-63.

Smaling, A. (2008). *Dialogo en empathie in de methodologie*. Amsterdam: SWP.

Wallerstein, N. (1992). Powerlessness, empowerment and health: Implications for health promotion programs. In: *American Journal of Health Promotion*, 6(3), p. 197-205.

Wekker, G. (2002). *Nesten bouwen op een winderige plek. Denken over gender en etniciteit in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Wekker, G. (2003). Een pas op de plaats en dan weer verder... Het intersectionele denken in een Nederlands en internationale context. In: Lezingbundel *Intersectionaliteit*. Den Haag: Equality.

Wekker, G. & H. Lutz (2001) A wind-swept plain. A history of gender and ethnicity-thought in the Netherlands. In: Botman, M. e.a. eds. *Caleidoscopische Visies*. Amsterdam: KIT.

Ontvangen: 25 september 2009

Geaccepteerd: 26 oktober 2009